

УВИРАЗНЕННЯ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається психолінгвістичний аспект проблеми виразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Автором аналізується процес сприйняття і породження мовлення як основа для його виразнення.

Ключові слова: виразнення мовлення, психолінгвістичний аспект, породження мовлення, сприйняття мовлення, майбутні вихователі дошкільних навчальних закладів.

"...Ніякими зусиллями не вкласти чарівні слова в уста носіїв, допоки кожен сам, з власного бажання, відкинувши на годину повсякденні клопоти, не залишиться віч-на-віч з мовою...."

Григорій Сковорода

Актуальність проблеми виразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів визначається нагальною потребою переорієнтування підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти на педагогічних факультетах ВНЗів України. Організація навчально-виховного процесу в дошкільних навчальних закладах в умовах масової технологізації, передусім має заповнювати велетенську прогалину нестачі словесного потенціалу в комунікативному середовищі дітей передшкільного віку. Реалізація комунікативної інтеракції між вихователем та дошкільником залежить не лише від загального рівня фахової підготовки спеціаліста, а й від його мовного потенціалу. Високий рівень мовленнєвих знань, умінь, навичок вихователів не завжди є реалізованим. Першопричиною виступає неспроможність дипломованого фахівця передати накопичений під час навчання у ВНЗі безцінний досвід. Як засвідчують численні теоретичні дослідження та експериментальні розвідки, вихователі дошкільних закладів неспроможні встановити психологічний та педагогічний контакт з дитиною, майже не користуються в своїй професійній діяльності сугестивними психологічними засобами впливу на дошкільників (навіювання, переконання, наслідування). На жаль, традиційний до сьогодні постулат "вихователь – взірць для дитини" в останні роки поступово втрачає свою актуальність. Студенти вступаючи до педагогічного вузу та обираючи професію "вихователь" не завжди повністю усвідомлюють ступінь відповідальності перед самим собою за ті "роки навчання, витрачені даремно". Труднощі педагогічної взаємодії вихователь-дитина, дитина – батьки, батьки-вихователь передусім пов'язані, на наш погляд, з мовною девіацією учасників спілкування. Носієм виразного мовлення на етапі дошкільного періоду виступає вихователь. Мовлення дошкільників виразнюється прямо пропорційно ступеню виразності мовлення вихователів, і навпаки, чим біднішим є мовлення вихователів тим складніше відбувається процес виразнення мовлення дошкільця.

Упровадження кредитно-модульної системи на педагогічних факультетах, як засвідчують численні експериментальні розвідки, також не сприяє виразненню мовлення студентів – майбутніх вихователів. Лавиноподібна кількість тестувань, комплексних та модульних контрольних робіт аж ніяк не сприяє розвитку мовленнєвого апарату майбутніх фахівців дошкільної освіти. Вступні тестування знову ж таки позбавляють приймальну комісію елементарного – побачити та почути, як людина вміє висловлювати свою думку, як вміє відстоювати власне "Я", як вміє розмірковувати, як, нарешті, вміє правильно будувати речення, як розмовляє тощо. Цей перелік фахово-значущих комунікативних характеристик майбутніх вихователів можна продовжувати довго, але суть проблеми від цього не змінюється. Сучасний студент – майбутній вихователь не проявляє активність у ситуації спілкування, особливо в тих академічних групах де спостерігається низький рівень мотивованості майбутньої професії. Студентам стало "нецікаво та важко" вчитися. Якщо раніше "не здати сесію" було соромно, то зараз серед студентського загалу це стає нормою, лише одиниці здають сесію з першого разу. Основна студентська маса "пливе за течією", або користується принципом "куди вивезе", або "здам сесію, якщо пощастить". На жаль кількість таких студентів щороку збільшується. Студенти, що не бачать себе в майбутній професії, не є замотивованими на отримання знань, умінь і навичок для професійної діяльності, як правило не виступають лідерами в комунікативній діяльності, не проявляють власне "Я" в процесі спілкування, тому, не відчувають потреби виразнювати власне мовлення. Зважаючи на актуальність проблеми удосконалення усного професійного мовлення майбутніх вихователів шляхом виразнення, вважаємо за доцільне продовження експериментальних розвідок в окресленому руслі.

Питання професійної мовленнєвої підготовки виступили предметом дослідження багатьох мовознавців: розвиток професійного мовлення студентів (Л.С. Нечепоренко, О.М. Куцевол, В.Г. Пасинок, Т.В. Симоненко та ін.); структура й зміст комунікації, де мовленнєві вміння розглядаються як головний компонент педагогічного процесу (Н. Д. Бабич, М.С. Вашуленко, І.П. Гудзик, Л.В. Давидюк, Г.О. Михайловська, Н.А. Пашковська, Г.Т. Шелехова та ін.); формування професійно-комунікативних умінь, необхідних для здійснення ефективної педагогічної діяльності (В.А. Кан-Калик, А.В. Мудрик, Н.Д. Нікандров та ін.). дослідженнями є окремі аспекти, що пов'язані з культурою й технікою мовлення (Н.Д. Бабич, А.Й. Капська, Т.О. Ладиженська, В.Г. Пасинок); риторичними вміннями (А.Й. Капська, Т.О. Ладиженська, Л.І. Мацько, А.К. Михальська, О.О. Мурашов, Г.М. Сагач, Л.В. Скуратівський). Проблемі виразнення мовлення майбутніх фахівців дошкільної та початкової ланок освіти присвячено низку наукових досліджень, а саме виразнення мовлення: майбутніх учителів історії професійно орієнтованими фразеологізмами (Л.І. Прокопенко); майбутніх вихователів соціально-обрядовими фразеологізмами (Т. С. Маркотенко); молодших школярів синонімами (К. І.Пономарьова); студентів педагогічного училища експресивною лексикою (Г.О. Ткачук) тощо. Зауважимо, що всі зафіксовані нами наукові розвідки з питань виразнення мовлення майбутніх вихователів торкаються лише окремих аспектів даного напрямку. Проте, й досі відсутні методичні рекомендації, підручники з виразнення мовлення майбутніх вихователів. На жаль, не реалізовується на практиці міждисциплінарний зв'язок циклу педагогічних, психологічних та спеціально-методичних дисциплін з питань виразнення мовлення майбутніх вихователів. Однак питання виразнення мовлення майбутніх вихователів перебуває на стадії теоретичного обґрунтування й вироблення комунікативно-методичних технологій. Існуючі методики розвитку виразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів представлені фрагментарно й не відзначаються системністю, що не дає змоги усвідомлено й цілеспрямовано

організувати роботу студентів педагогічних вузів дошкільних факультетів з означеного напрямку.

Метою даної публікації є звернення до психолінгвістичного аспекту увиразнення мовлення майбутніх вихователів, та спроба з'ясувати вплив особливостей сприйняття та породження мовлення на дієвість процесу увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

З'ясуємо насамперед, що ж вкладається науковцями в термінування поняття "увиразнення мовлення". Виразність мовлення Термін "увиразнення" російською витлумачується як "збільшення, підвищення, удосконалення виразності". Виразність мовлення, за визначенням психолінгвістів, є складовою комунікативної компетенції адресанта, що тісно пов'язана з прагматичним впливом на адресата. Виявляється виразність у доборі елементів мовного коду й умінні побудови повідомлень з найвищим перлокутивним ефектом [1]. Увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів розуміється Т.С. Маркотенко, як процес кількісного та якісного збагачення словника широкою палітрою образних засобів, фразеологізмів, прислів'їв, приказок, що забезпечують мовленнєве самовираження особистості, допомагають найточніше, найяскравіше висловити власні думки, почуття, стани [4]. Термінування дефініції "увиразнення мовлення майбутніх вихователів" подане Тамарою Савелелівною вважаємо дещо завузким, оскільки увиразнення мовлення процес, який не можна розглядати лише як один з аспектів словникової роботи, не враховуючи при цьому психолінгвістичні, нейролінгвістичні механізми породження та сприйняття мовлення. В своїй роботі автор спирається лише на фразеологію як джерело увиразнення мовлення фахівців дошкільної освіти.

Увиразнення мовлення ми розуміємо як процес, що включає в себе такі аспекти: **психологічний** – увиразнення мовлення з точки зору психології є процес існування у свідомості комунікантів (адресант, адресат) явищ, предметів, що пов'язані між собою у свідомості та підсвідомості мовця та знаходять відображення у процесі усного чи писемного оформлення думки; **психолінгвістичний** – процес використання мовних кодів, усвідомлення комунікантом системи відповідностей між формою і значенням повідомлюваного; використання засобів мовної системи: експліцитні (одиниці різних видів мови), імпліцитні (правила і закономірності організації мовної системи, правила спілкування) паралінгвістичні (жести, міміка, рухи, відстань між комунікантами); **комунікативний** – цілеспрямований психо-лінгво-комунікативний процес, що враховує всі складові процесу комунікації (адресат, адресант, канал комунікації, код, контакт, зворотній зв'язок, комунікативний шум, контекст, ситуація спілкування); існує переважно в двох формах вербальній (комунікативна діяльність учасників спілкування за допомогою мовних знаків, орієнтована на кінцевий результат – отримання певної інформації) та невербальній (застосування в процесі комунікативного акту невербальних засобів виразності), які доречі допомагають більш повному відображенню внутрішнього світу мовця; процес, що сприяє формуванню професійно-мовленнєвої компетентності та орієнтуванню на майбутню професійну діяльність; **лінгводидактичний** – здатність студентів доречно використовувати у власному мовленні (усному чи писемному) засоби виразності; сформована система знань, умінь і навичок студентів, що дає змогу увиразнювати мовлення дітей дошкільного віку та впливати на їх емоційно-почуттєву сферу.

Емоційна та експресивна функції слова разом з номінативною забезпечують, на думку Г.О.Ткачук, передачу лексемами емоцій та почуттів мовця, його ставлення до висловленого, характеристику мовленнєвого процесу та самих мовців [6]. Одним з основних засобів увиразнення мовлення майбутніх фахівців дошкільної освіти автор вважає саме експресивну лексику. Ми солідарні з Галиною Олександрівною в тому, експресивна лексика, яка по суті є основним джерелом увиразнення мовлення має добиратись переважно з творів для дітей, які потім будуть відпрацьовуватися вихователем з дітьми дошкільного віку. Це твори які є програмовими для всіх груп дошкільних навчальних закладів від молодшої до старшої групи (українські народні казки, байки, розповіді, малі фольклорні жанри (скоромовки, прислів'я, приказки, заклички тощо), загадки, дитячі пісні, тощо. До цієї групи також слід відносити твори, які не завжди використовуються в дошкільному закладі, але з якими знайомлять своїх дітей батьки. Але перед тим як вибудовувати ієрархічну систему роботи з увиразнення мовлення майбутніх вихователів потрібно чітко розмежувати психолінгвістичні, психологічні, педагогічні, лінгводидактичні, мовознавчі засади мовленнєвої діяльності майбутніх вихователів та дітей дошкільного віку, для того, щоб процес увиразнення мовлення вихователів знаходив логічне продовження в увиразненні мовлення дошкільників.

Спробуємо з'ясувати яким чином психолінгвістичний аспект впливає на процес увиразнення мовлення. Мовлення – це історично сформована в ході діяльності форма спілкування, що опосередковується мовою; становить "один з модусів існування людської мови (поряд з мовою і комунікацією); індивідуальний акт говоріння або письма, який має усну, писемну або друковану форму вияву; постійно повторюваний процес спілкування однією мовою..." [1 :331]. Під мовленням розуміють "як сам процес говоріння (мовленнєву діяльність), так і його результат (мовленнєві твори, що фіксуються пам'яттю чи письмом)..." [3:54]. Мовлення займає особливе місце серед когнітивних процесів, оскільки воно включається в різноманітні пізнавальні акти (мислення, сприйняття, відчуття) і забезпечує вербалізацію одержуваною людиною інформації. За традиційною схемою мовлення включає в себе три основні складові: сприйняття, продукування та "внутрішнє мовлення".

Психолінгвісти (Г.Баєв, М.Жинкін, І.Синиця, О.Леонтьєв, А.Шахнарович та ін.) та психологи (Л.Виготський, Г.Костюк, С.Рубінштейн, тощо) пояснюють психологічні передумови увиразнення мовлення. Так М.Жинкін вважає, що виразне слово спонукає співбесідника до певних вчинків, допомагає висловити певні почуття, виражає позитивну чи негативну оцінку тощо. Семантичний рівень слова, на думку психологів, передбачає осмислений вибір комунікантами доречних слів, виразів, завдяки яким будується зв'язне висловлювання. В історії розвитку психолінгвістики було розроблено велику кількість моделей комунікації та міжособистісного спілкування: лінійні (Г.Лассвелл, Ю.Лотман, К.Шеннон, Р. Якобсон); інтерактивні (М.Бахтін, Р.Барт, Г.Шпет); трасакційні (В.Шрамм). Найдоречнішою в аспекті нашого дослідження виступає комунікативна модель Р. Якобсона. Психолінгвістика інтерпретує цю модель так: адресант, за допомогою мовного коду формує певне повідомлення. За допомогою цього повідомлення в межах певного контексту встановлюється контакт з адресатом. Слугує на увагу класифікація типологічних функцій міжособистісного спілкування, запропонована Р. Якобсоном. З поміж описуваних Р. Якобсоном функцій зосереджуємо увагу на емотивній, поетичній та конотативній функціях. Емотивна функція, за Р. Якобсоном, полягає в опорі на адресанта. Особистість мовця, його внутрішній світ виражається якнайповніше. Конотативна функція передбачає опору на адресата. Допомагає адресанту впливати на емоційну сферу адресата, за допомогою різноманітних засобів мовного коду, варіюючи при цьому ефективність свого повідомлення. Поетична функція виявляється найповніше в художньому спілкуванні.

Як же відбувається процес сприйняття мовлення? Ф.С.Бацевич подає структуру сприймання повідомлення і тексту у вигляді своєрідного ланцюжка: фізичне сприйняття повідомлення (або тексту); розуміння прямого, поверхневого значення; співвіднесення з контекстом; розуміння глибинного значення; співвіднесення з фондом знань; інтелектуально-емоційне сприйняття повідомлення, усвідомлення його смислу, концепту, а також інтенцій адресанта [1:99]. Сприйняття мовлення, на думку лінгвістів та психолінгвістів це мисленнєво-мовленнєва діяльність людини, якій притаманні: інтенція, задум, реалізація, мета, зворотній зв'язок.

За даними лінгвістичних досліджень в процесі комунікації більшу частину часу людина сприймає мовлення ніж породжує. У відсотковому еквіваленті це відображається приблизно 42% -слухання, 32% - мовлення. Інші 26% приходяться на інші види комунікативної діяльності. Слухання як цілеспрямована організована за всіма законами комунікації діяльність складається зі сприйняття слухом, уважності, розуміння та запам'ятовування. Розглянемо таку складову слухання, як уважність. Складовими уважності, за Ф.С. Бацевичем, є мінімальний поріг сприйняття (все, що людина може сприйняти), рівень зацікавленості, та мотивація. Як засвідчують численні наукові розвідки, все, що знаходиться за мінімальним порогом не сприймається і не інтерпретується в подальшій комунікативній діяльності. Чим нижчий рівень мотивації та зацікавленості учасників спілкування, тим нижчий їхній поріг сприйняття, тим менша увага до самого процесу комунікації і відповідно менший обсяг сприйнятої інформації. Структуру уважності людини можна зобразити графічно (див. мал. 1).

Як бачимо з малюнка уважність виступає своєрідним гарантом сприймання, оцінювання та перероблення сприйнятої людиною інформації, що в свою чергу виступає передумовою можливості увираження сприйнятого мовлення. Отже враховуючи вищезазначене вважаємо, що першоосною увираження мовлення є підвищення мінімального порогу сприймання інформації, тобто підвищення рівня індивідуальної зацікавленості студентів щодо мовленнєвої діяльності та виведення рівня їхньої мотивації на рефлексивний рівень.

Проаналізуємо, які ж зміни у комунікативному процесі суспільства відбулися в ХХІ столітті? Вирішальним фактором зміни форми сучасного комунікативного процесу є так звана "персоніфікація особистості" (цей термін було введено до наукового обігу російським вченим та антропологом Б.Паригінім). Персоніфікація особистості визначається сучасною психолінгвістикою як "усвідомлення людиною індивідуальної неповторності, несхожості на інших людей" [1:45]. Персоніфікація особистості значною мірою позначається на якості спілкування, яке на сучасному етапі характеризується певними особливостями. З поміж основних особливостей Ф.С. Бацевич наголошує такі: розширення сфери спілкування; скорочення часу на спілкування з близькими для особистості людьми (майже половину вільного часу забирає робота, транспорт тощо); поверховість мовленнєвих контактів; неспроможність особистості побудувати монолог; скорочення часу спілкування з людиною за рахунок спілкування із засобами масової інформації; зростання частки емоційного спілкування з загальному обсязі комунікації, емоційний характер спілкування; катастрофічне зниження грамотності; зростання частки спілкування за допомогою засобів сучасного зв'язку (факс, мобільний телефон, електронна пошта, Інтернет); скорочення спілкування, що здійснюється за ініціативою комунікантів, та водночас збільшення частки спілкування офіційного, примусового, рольового, фактичного [1:45-46]. Отже, вважаючи на неухильне зростання окреслених особливостей комунікативного процесу на сучасному етапі, зауважимо, що проблема увираження мовлення студентства виступає першочерговим завданням ВНЗів на сучасному етапі. За словами академіка Володимира Бондара "ВНЗ готують стандартного спеціаліста, який... на різному рівні засвоєння має оволодіти однаковим обсягом професійної освіти... Дошкільний заклад, в свою чергу, чекає від ВНЗ фахівця, який є індивідуальністю, якій притаманні такі риси, як: своєрідність інтелектуальних, моральних якостей. Ці якості в свою чергу мають допомагати становленню майбутнього фахівця в професійній діяльності..." [2:9-12].

Як бачимо проблема навчання студентів у ВНЗі, їх підготовка до професійної діяльності є досить багатоаспектною, різногалузєвою. Зміни, що відбуваються в суспільній свідомості породжують все нові і нові проблеми, які наче снігова лавина накривають всі надбання попередніх поколінь. Проблема увиразнення мовлення майбутніх вихователів не може розглядатись і вирішуватись лише в контексті вузівської підготовки майбутніх вихователів. До вирішення цієї проблеми мають залучатись більш широкі верстви населення (психологи, медичні та соціальні працівники, батьки, тощо).

Перспективу подальших розвідок в даному напрямі вважаємо в обґрунтуванні теоретичних та методичних засад розвитку увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів України, подальшій експериментальній розробці та впровадженні методики увиразнення їхнього мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Флорій Сергійович Бацевич – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
2. *Бондар Володимир.* Традиційна й нова парадигма едукації педагогічних кадрів / В.Бондар // Наука і освіта. – 2011. – № 4. – с.9-13
3. *Коқун О.М.* Психофізіологія. Навч. посібник / О.М. Коқун. – К.: Центр навчальної літ-ри, 2006. – 184 с.
4. *Маркотенко Т.С.* Увиразнення мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів соціально-обрядовими фразеологізмами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Т.С.Маркотенко. – Одеса, 2011. – 23 с.
5. *Пономарьова К.І.* Збагачення словникового запасу молодших школярів синонімами як засобом увиразнення мовлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / К.І. Пономарьова. – Київ, 2002. – 23 с.
6. *Ткачук Г.О.* Збагачення мовлення студентів педагогічного училища експресивною лексикою як засобом його увиразнення: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Г.О. Ткачук. – К., 2002. – 23 с.
7. *Якобсон Р.О.* Лінгвістика и поэтика / Р.О. Якобсон / Структурализм: "за" и "против". – М., 1975.

Подано до редакції 29.06.11
